

10. **Петровський В. М.** Становлення та розвиток міської поліції у Російській імперії у другій половині XVIII – на початку XX ст. (на матеріалах Одеси): дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.02 / В. М. Петровський. – Одеса, 2007.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е, отд. 2-е, Т. XXXVII, № 39087.
12. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е, Т. XXVII, № 19424.
13. Положение о мерах к охранению государственного порядка и общественного спокойствия 14 августа 1881 // Свод законов Российской империи. В XVI т. – СПб., 1892. – Т. XIV. – прил. I к ст. 1 Устава о предупреждении и пресечении преступлений.
14. Положенням про поліцейський нагляд, що встановлювався за розпорядженням адміністративної влади. 12 березня 1882 р. Полное собрание законов Российской империи, собр. 3-е, Т. II, отд. 2-е, № 730.
15. Пункты, данные Санкт-Петербургскому генерал-полицимейстеру... ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собр. I. – Т. V. – № 3203 от 25 мая 1718 г. – С. 569–572.
16. **Рыбников В. В.** История правоохранительных органов Отечества / В. В. Рыбников, Г. В. Алексушин. – М., 2007.
17. **Сизиков М. И.** История полиции в России (1718–1917). Вып. 2. / М. И. Сизиков, А. В. Борисов, А. Е. Скрипилев. – М., 1992.
18. Устав благочиния или полицейский 8 апреля 1782 г. // Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М., 1987. – Т. 5.
19. Устав о пресечении и предупреждении преступлений // Свод законов Российской империи: в XVI т. – СПб., 1890. – Т. XIV.
20. Устав о службе по определению от правительства // Свод законов Российской империи: в XVI т. – СПб., 1892. – Т. III. 101.
21. **Хавский П.** Собрание законов о полицейском управлении, или указы губернаторам и устав управы благочиния, со включением законов им предшествовавшим и последовавших с 1708 по апрель месяц 1823 года / П. Хавский. – СПб., 1823.
22. **Холод Ю. А.** Загальна поліція Російської імперії в Україні в 1862–1905 рр.: / Ю. А. Холод. – дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.02 / Ю. А. Холод. – Х., 2002.
23. **Ярмиш О. Н.** Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / О. Н. Ярмиш. – Х., 2001.
24. www.pravo.vuzlib.net/book
25. www.ukrstor.com/ukrstor/yuz-schl.html

Надійшла до редколегії 9.12.2009.

УДК 63.3(2) 47

Ю. І. Коломоєць

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В ЕМІГРАЦІЇ – «СОЮЗУ РОСІЙСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ»

Проаналізовано процес створення та початковий період діяльності першої організації російських соціал-демократів за кордоном – «Союзу російських соціал-демократів».

Ключові слова: еміграція, соціал-демократи, Швейцарія, «Союз російських соціал-демократів»

Проанализирован процесс создания и начальный период деятельности первой организации российских социал-демократов за границей – «Союза русских социал-демократов».

Ключевые слова: эмиграция, социал-демократы, Швейцария, «Союз российских социал-демократов».

Analyzed process of the foundation and a early period of the activity of the first foreign russian socialdemocracy organization – «Union of the russian social-democrats».

Key words: emigration, social-democrats, Switzerland, «Union of the social-democrats».

Перша половина 90-х рр. XIX ст. ознаменувалася відносним затишшям у революційній боротьбі. Активні дії царських каральних органів проти народовольців та їхніх прихильників, включаючи масові арешти, страти, каторгу і заслання, призвели до того, що в російському визвольному русі почали панувати розчарування, депресії, відхід від активної роботи. Показником такого процесу є різке скорочення кількості політичних дізнань та залучених до них учасників. Більше того, Олександр III надав революціонерам право розкаятися і повернутися до повсякденного життя. «Кожен політичний злочинець і кожен емігрант, які розкаються у своєму злочині і своє розкаяння підтвердить полум'яним бажанням «вірою і правдою» служити престолу, може сподіватися до зміни своєї участі» [35, с. 33–34]. Значна частина тих, хто брав участь у боротьбі 1880-х рр. були змушені емігрувати. Оцінюючи стан еміграції, відомий революційний діяч В. Курнатовський у 1894 р. писав: «Тут думка більше подавляється ниттям панів, що називають себе російськими інтелігентами, і, як не намагасься бути подалі від цього ниття, все-таки нерви тріпаються препаскудно і, коли хочеш якийсь раз поговорити з товаришем, то, крім тупого роздратування в собі нічого не знаходиш. Не знаю, але за останній час більшість російських інтелігентів здаються мені якимись розгвинченими» [34, с. 196].

Криза народництва, з іншого боку, привела до появи нового напрямку у революційній боротьбі, а саме – до соціал-демократії, теоретичні погляди якої ґрунтувалися на марксистському вченні. Ще в 1883 р. в Женеві було створено першу російську соціал-демократичну групу – «Визволення праці» у складі Г. Плеханова, П. Аксельрода, В. Засулич, Л. Дейча та В. Ігнатова, але на середину 1990-х років її вплив у самій Росії був дуже незначним з огляду на слабкість групи в організаційно-практичній роботі. Звичайно, що три людини, а саме стільки залишилося у складі групи після смерті В. Ігнатова та заслання на каторгу Л. Дейча, не могли налагодити зв'язків з соціал-демократичними групами в Росії, які самі цього вимагали. «Цілком довіряючи досвіду і, головне, знанням емігрантів російські соціал-демократи вимагали від групи «Визволення праці», щоб вона взяла на себе практичне керівництво рухом, – писав учасник перших марксистських гуртків у Москві М. Лядов, – а оскільки вона цього не зробила, то рухом почали керувати місцеві організації – кожна на свій страх і ризик» [24, с. 96]. Така ситуація отримала оцінку від інших соціалістичних партій, які досить скептично ставилися до перспектив соціал-демократичного руху. Один із керівників польської соціалістичної партії (PPS) Ю. Пілсудський зазначав, що «Організація сильної робітничої партії в Росії неможлива і довго ще залишиться у такому стані» [20, с. 362].

Але що вдалося групі «Визволення праці» так це активно розповсюджувати ідеї марксизму серед російської молоді в еміграції. Ці ідеї стали настільки популярними, що привернули увагу закордонної агентури Департаменту поліції. У 1895 р. керівник закордонної агентури П. Рачковський у своєму донесенні зазначав: «Ідеї старих народовольців починають туго прививатися до молоді, що навчається не тільки в Парижі, але в Берні й Цюріху, де вона майже поголовно заразилася соціал-демократичними тенденціями» [11, спр. 6, ч. 290, арк. 176 зв.]. Про це ж свідчать спогади О. Саніної, яка, перебуваючи в середині 1890-х рр. у Женеві, зауважила неабияку зацікавленість російської молоді в марксизмі. «Хто тоді не вивчав Маркса? – зазначала вона, – це просто була якась епідемія. Читали його французькою, російською, реферували» [42, спр. 175, арк. 6] Враховуючи звичайний радикалізм молоді, яка бажала втілити свої погляди у практику, на чергу денну поставала проблема об'єднання за кордоном російських революціонерів та

тих, хто їм співчував з подальшою метою налагодити зв'язки з марксистами в Росії. Група «Визволення праці» повинна була вийти із своєї штучної ізоляції саме за рахунок об'єднання навколо себе соціал-демократичних сил в еміграції. Один із прихильників групи Д. Перазич писав Г. Плеханову із Відня в березні 1895 р.: «Я вже переконався, що поки соціал-демократичні групи Росії розділені між собою і як ціле відокремлені від закордону, цьому останньому нічого розраховувати на матеріальну допомогу соціал-демократичної групи, тим більше – на регулярну, і хочеш не хочеш приходиться обмежуватися пожертвуваннями «любителів» із інтелігентського середовища» [8, с. 170–171]. Цього вимагали і прихильники групи в Росії. На думку одного із лідерів ранньої соціал-демократії, а згодом меншовизму О. Потресова «1895 і особливо 1896 рік були вирішальними. Росія зав'язала стосунки із «закордоном». «Група Визволення Праці» вийшла, нарешті, із своєї відірваності. Виникає «Союз російських соціал-демократів» [36, с. 187]. Подібний висновок підтверджував і відомий дослідник революційного руху в 20-30-х рр. В. Невський, який зазначав, що «Притік та вплив таких молодих сил [Ленін, Потресов, Спонті. – Ю. К.] і змусили групу «Визволення праці» скликати перший з'їзд представників закордонних груп соціал-демократів... де було засновано «Союз російських соціал-демократів» [30, с. 51]. Отже, головною причиною створення організації за кордоном стала необхідність налагодження зв'язків з місцевими марксистськими групами.

Дуже важливою причиною утворення «Союзу» була також необхідність налагодження видання та транспортування в Росію нелегальної марксистської літератури. За свідченнями одного з визначних діячів соціал-демократичного руху 90-х рр. В. Акімова «з 1895 р. соціал-демократія в Росії почала переходити від гуртківщини до прийомів масової агітації. Це створило, між іншим, потребу в агітаційних брошурах для розповсюдження в робітничих масах» [25, с. 292].

Прискорити створення власної організації для лідерів соціал-демократичної еміграції мало значення і в тому сенсі, що керівники інших революційних груп намагалися сформувати єдиний закордонний центр у боротьбі з царизмом. Про це свідчать поліцейські джерела. В «Огляді найважливіших дізнань» за 1895 р. та 1896 р. відзначалося, що навесні 1895 р. у Швейцарії активно обговорювалася ініціатива лондонських народовольців про координацію дій у боротьбі з російським режимом. Ці переговори очолив відомий народоволець Є. Лазарев. Але, як було підкреслено в «Огляді», «відмовилися від єднання лише старі представники соціал-демократії Плеханов і Аксельрод, з якими Лазарев також бачився» [33, с. 286].

Питання створення та початкового періоду діяльності «Союзу російських соціал-демократів» не знайшли широкого відображення як в радянській, так і в пострадянській історичній літературі. Вчені, що вивчали період 90-х рр. в історії соціал-демократії, не аналізували глибоко ані причин створення, ані діяльності у 1895–1897 рр. Набагато більше приділялося уваги подіям з листопада 1898 р. по травень 1900 р., коли «Союз» став центром «економізму» в російському соціал-демократичному русі. Слід зазначити, що в радянських дослідженнях не існувало навіть єдиної точки зору щодо часу заснування організації. Так, відомий радянський історик Г. Жуйков стверджував, що «Союз» було створено наприкінці 1893 р. [15, с. 20]. Радянські вчені П. Бистренко [4, с. 129], М. Волянчук [7, с. 39], М. Іовчук [18, с. 155], О. Калекін [19, с. 131], Р. Маркова [24, с. 18] та ін. датують його створення кінцем 1894 р., а В. Алгасов [1, с. 17], М. Балабанов [3, с. 266], О. Єльніцький [14, с. 21], В. Невський [30, с. 61], Б. Чагін [45, с. 204], О. Ярославський [47, с. 50] та ін. – початком 1895 р. Якщо хронологічно розподілити вищевказані дослідження, то можна зробити висновок, що про створення «Союзу» на початку 1895 р. писали в основному в 1920–1930-х рр., тоді, як в 1960–1970-х рр. автори прийняли за істину кінець 1894 р. На нашу думку, немає протиріч між да-

туванням, вказаним всіма авторами, оскільки, виходячи із відомих нам джерел, можна зробити висновок про розбіжності лише у сприйнятті старого та нового календарів. Безсумнівним є факт повернення Г. Плеханова, який брав участь у з'їзді, в Женеву наприкінці грудня 1894 р. Як зазначав історик В. Чумаченко «наприкінці 1894 р. в Швейцарії було скасовано указ про вислання, і Г. Плеханов отримав можливість повернутися до сім'ї, в Женеву» [46, с. 138]. Це підтверджується спогадами дружини Плеханова, яка свідчила, що «незадовго до Нового року Георгій Валентинович повернувся в Женеву» [44, спр. 1, арк. 398]. Ще раз Р. Плеханова підтверджує це в автобіографії, де пише, що «наприкінці грудня 1894 р. Плеханов повернувся в Женеву, в сім'ю» [44, спр. 12, арк. 12]. Урешті-решт заручимося інформацією із донесення П. Рачковського. «Наприкінці 1894 року група «Визволення праці», – зазначав він, – на чолі з Плехановим та Аксельродом заснувала «Союз російських соціал-демократів» [26, с. 36].

Наступним питанням, на яке дослідники не дають однозначної відповіді, є засади, на яких група «Визволення праці» увійшла до складу «Союзу». Так, П. Бистренко, М. Балабанов та інші історики вважали, що група «Визволення праці» організаційно влилася в «Союз». П. Бистренко взагалі зробив висновок про те, що «коли було створено «Союз російських соціал-демократів за кордоном», група «Визволення праці» припинила свою діяльність» [4, с. 129]. Але все ж таки більшість дослідників цілком слушно, з нашої точки зору, визначили статус групи «Визволення праці» як окремої структурної одиниці, а часом припинення її діяльності вважають 1903 р. – II з'їзд РСДРП.

Таким чином, наприкінці 1894 р. за старим або на початку 1895 р. за новим стилем у Женеві відбувся з'їзд представників російських соціал-демократів, що перебували в еміграції, на якому було створено єдину організацію – «Союз російських соціал-демократів». Його завдання були закріплені у статуті організації і включали в себе: видання і доставку в Росію революційної літератури; налагодження зв'язків з революційними організаціями всередині Росії; залучення шляхом пропаганди нових прихильників соціал-демократії; пошук матеріальних засобів для виконання поставлених завдань [37, с. 107]. Група «Визволення праці» в особі Плеханова та Аксельрода взяла активну участь у розробці принципів, на яких створювалася нова організація. Так, у § 1 Статуту «Союзу» чітко зазначалося, що організація стоїть на ґрунті міжнародного наукового соціалізму і цілковито розділяє основні погляди групи «Визволення праці» [43, спр. В.223.18., арк. 1 зв.]. Саме цей пункт, на нашу думку, відштовхнув від «Союзу» інші групи емігрантів. Так, один з керівників молодих марксистів за кордоном Л. Грозовський (Я. Тишко) у своєму листі Б. Кричевському визнавав, що група «Визволення праці» запропонувала групі Грозовського вступити до «Союзу». Але він відмовився, побоюючися через ідейний вплив «Визволення праці», втратити своїх прихильників [41, спр. 110, арк. 22 зв.].

Утворивши нову організацію, група «Визволення праці» передала в березні 1895 р. «Союзу» свою друкарню [37, с. 108]. Важливою умовою видавничої діяльності була обов'язкова участь когось із членів групи «Визволення праці» у виданні, тобто все, що виходило під назвою «Союз російських соціал-демократів», обов'язково редагувалося Плехановим чи Аксельродом [42, спр. 59. арк. 1]. Це забезпечувало від можливих, на думку членів «Визволення праці», проявів відходу від революційного марксизму. Про те, що Плеханов та Аксельрод були недалеко від істини, свідчить той факт, що перший розкол у «Союзі», який відбувся у листопаді 1898 р. на з'їзді в Цюріху, своїм підґрунтям мав саме намагання «молодих емігрантів» визволитися з-під диктату групи «Визволення праці».

Цікавим, на нашу думку, і досить заплутаним є питання про кількість та особовий склад «Союзу» на момент утворення. Попередні дослідники не надавали особливої уваги цьому питанню, завжди концентруючися саме на діяльності гру-

пи «Визволення праці». Як свідчив історик В. Невський, «Хто був представлений на цьому з'їзді, від яких груп та скільки всього було всіх таких представників, невідомо» [31, с. 260]. Тим не менше, спираючися на відомі нам джерела, ми спробували встановити персональний склад першої марксистської організації за кордоном. Отже, до складу «Союзу» входили: П. Теплов – це підтверджується даними поліції [10, спр. 396, арк. 2, 33, с. 289, 11, спр. 6, ч. 298, арк. 18], Х. Гордон – дані поліції [9, спр. 109, арк. 8], Й. Гуковський – дані поліції [33, с. 289] та особистої справи у Всесоюзному товаристві політкаторжан [12, спр. 1416, арк. 55], Барак – листування Грозовського та Кричевського [41, спр. 110, арк. 22 зв.], М. Шоур – дані поліції [33, с. 289], Й. Полінковський – листування Полінковського та Плеханова [22, с. 286], Петров, І. Коган, Теслер, Мерліс, Крутовський – дані поліції [33, с. 289], Курнатовський, Чулок, Бернштейн, Воден, Грозовський, Р. Абрамович, Кричевський, Романова – дані поліції [11, спр. 6, ч. 298, арк. 18]. Слід зазначити, що в деяких випадках закордонна агентура помилялася, відносячи до членів «Союзу» всіх відомих їм емігрантів-соціал-демократів. Так, як нами підкреслювалося раніше, Л. Грозовський відмовився увійти до складу «Союзу», згідно з листуванням між Л. Грозовським та Б. Кричевським; у 1895 р. і Кричевський не входив до складу «Союзу» [41, спр. 110, арк. 22 зв.]. Слід також наголосити на тому, що жоден документ не називає Плеханова чи Аксельрода в переліку членів організації. Це свідчить, на нашу думку, про окремий статус членів групи «Визволення праці», про те, на чому наголошував у своєму листі Л. Грозовський. «Вся редакторська і адміністративна «влада», – писав він, – в руках групи «Визволення праці» [41, спр. 110, арк. 22 зв.].

Важливим, на нашу думку є питання, чого вдалося досягти соціал-демократичній еміграції після об'єднання? Відповідь на нього можна отримати, перш за все, у звіті організації за 1895 р. Так у ньому повідомляється, що за цей час вдалося завести зв'язки і підтримувати їх з усіма промарксистськи налаштованими закордонними гуртками [43, спр. Е.2.21, арк. 1 зв.]. Це не зовсім відповідає дійсності, оскільки деякі соціал-демократичні гуртки не бажали піддаватися впливу групи «Визволення праці». Про це свідчить донесення російської місії в Берні в жовтні 1895 р., де повідомлялося, що в столиці Швейцарії діяли гуртки Пасманіка, Рапопорта, Кричевського, які проводили свою, цілком незалежну діяльність [2, спр. 1142, арк. 5]. У звіті також повідомлялося, що «Союзу» вдалося встановити зв'язки з деякими революційними гуртками всередині Росії [43, спр. Е.2.21, арк. 1 зв.]. Дійсно, починаючи з 1895 р., відносини між емігрантами та їхніми російськими однодумцями значно поширюються. Так, у лютому 1895 р. в Петербурзі відбулася нарада представників соціал-демократичних організацій, на якій петербурзьку організацію було представлено В. Леніним та Г. Кржижанівським, московську – Є. Спонті, київську – Л. Ляхоцьким та віленську – Ц. Копельзоном [21, с. 25]. На цій нараді було ухвалено рішення відрядити до Швейцарії Леніна та Спонті з метою встановлення зв'язків з еміграцією. Слід однак підкреслити, що відносини встановлювались виключно з представниками групи «Визволення праці», про що свідчать джерела [13, с. 126]. За даними В. Невського, відносини емігрантів були встановлені з місцевими групами в Тулі, Катеринославі, Києві [32, с. 365]. Можна досить скептично поставитися до тієї частини звіту «Союзу», де говориться про активний вплив місцевих соціал-демократів на події революційного руху в Росії. У звіті стверджувалося: «Події останнього року показали, що працюють вони [місцеві марксисты. – Ю. К.] небезплідно: чисельні страйки, розповсюдження соціалістичної літератури серед робітників, сильне піднесення освітнього рівня робітників – такі очевидні, що впадають в очі всім, факти» [43, спр. Е.2.21, арк. 2].

Дуже важливою складовою діяльності еміграції повинні були стати видання революційної літератури та транспортування її в Росію. Згідно із звітом «Сою-

зу» справи були дуже хороші: «Усі, звернені безпосередньо до нас, прохання російських гуртків і груп про доставку їм соціал-демократичної літератури, були нами виконані» [43, спр. Е.2.21, арк. 2 зв.]. Але у іншому звіті адміністрації «Союзу» з листопада 1898 р. підкреслювалося, що «до 1896 р., нам здається, транспортування літератури ніяк не було організовано і закордонні видання в Росії були дуже рідкісними, а тому майже недоступними для мас» [17, с. 6]. З метою об'єктивного оцінювання роботи «Союзу» в цьому напрямі звернемося до джерел, що є в нашому розпорядженні. Так, В. Невський у своїй праці «Нариси з історії РКП «відзначав: «Ось далеко неповний перелік літератури, яку розповсюдив Союз: «Про страйки з додатком історії п'яти страйків», «Робочий день», «Промова на перше травня 1895 р.», «Цар-голод», «Про штрафи», «Хто чим живе», видання групи «Визволення праці» [32, с. 390]. У поліцейській справі московського гуртка зазначалося, що під час обшуку у членів організації було знайдено видання групи «Визволення праці»: «Хто чим живе», «Промова Алексеева», «Робочий день», «Всеросійське розорення», «Ерфуртська програма», «Що потрібно знати і пам'ятати кожному робітникові», «Російський робітник у революційному русі», «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» [13, с. 112–134, 11, спр. 5, ч. 6, літ. С, арк. 186 зв.]. Кількість видань була настільки значна, що міністр юстиції Муравйов у своєму звіті був змушений підкреслити, що під час обшуку у М. Мандельштама та С. Міцкевича було знайдено «значну кількість брошур закордонного видання» [27, с. 247]. Один з активних учасників марксистських гуртків у Москві С. Міцкевич у своїх спогадах відзначав, що брошури женецьких емігрантів склали досить вагомий частку революційної літератури взагалі [28, с. 17–18]. Відомий соціал-демократ М. Владимирський у своїх спогадах писав про велику кількість емігрантської літератури у Нижньому Новгороді [6, с. 52]. З іншого боку, учасник революційних гуртків у Петербурзі М. Названов зауважував, що «літератури, крім декількох творів Плеханова і малої кількості брошур групи «Визволення праці» російською мовою...не було» [29, с. 97]. Історик Г. Жуйков у своїй праці зазначав, що наприкінці 1895 р. до Уфи приїхав член «Союзу» М. Шоур і привіз значну кількість нелегальної літератури [16, с. 280]. Підводячи підсумок вищесказаному, зробимо висновок про те, що велика робота була зроблена молоддю соціал-демократичною організацією із ввезення літератури в Росію, а інформація у звіті адміністрації з 1898 р. більше має кон'юнктурне значення, оскільки – це спроба дискредитувати своїх попередників.

Слід підкреслити, що великі зусилля прикладалися соціал-демократичною еміграцією з метою транспортування нелегальної літератури. Цим обов'язково займалися всі провідні діячі «Союзу». Так, протягом червня–вересня 1895 р. одному з керівників друкарні «Союзу» І. Блюменфельду вдалося досягти згоди представників РПС на включення видань «Союзу» до спільного транспорту (1 ящик) [40, спр. 22, арк. 5 зв.]. За даними закордонної агентури активну участь у транспортуванні літератури брав В. Курнатовський [11, спр. 6, ч. 290, арк. 127 зв.]. У Цюріху П. Теплов за даними московського охоронного відділення «посилено клопотався про правильну організацію ввезення в Росію із-за кордону нелегальної літератури» [9, спр. 396, арк. 2]. Про обсяги транспортування видань із Швейцарії свідчать дані, отримані царською поліцією. Так, у доповіді в Департамент поліції повідомлялося, що 25 березня 1895 р. на кордоні було затримано транспорт із закордонними виданнями, де поряд з польською літературою було захоплено видання групи «Визволення праці»: 23 примірники праці К. Маркса «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта», 49 примірників брошури «Наймана праця та капітал», 46 примірників роботи К. Каутського «Основи соціал-демократії», 48 примірників брошури Б. Кричевського «Боротьба англійських робітників за свободу» та 48 примірників «Першого травня 1892 р.» [38, спр. 332, арк. 92]. Крім того, згідно статистичних

даних за 1895 р. за спроби ввезення нелегальної літератури до відповідальності було притягнуто 26 осіб [5, с. 62]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що утворення «Союзу російських соціал-демократів» дійсно дало поштовх активізації зусиль по налагодженню відносин між еміграцією та Росією.

Дійсно слабкою ланкою, на думку організаторів «Союзу», за перший рік свого існування було налагодження матеріальної підтримки організації. «Ми розуміємо, – відзначалося у звіті за 1895 р., – як важко робити збори в Росії взагалі, а тим більше на користь нашої організації, яка тільки-но зародилася» [43, Е.2.21, л. 2 зв.]. Звичайно, що основні зусилля емігрантів у поповненні матеріальної бази були сконцентровані за кордоном. З цієї метою проводилися реферати, влаштовувалися зібрання, організовувалися бібліотеки, кошти від яких надходили в касу «Союзу», відповідальність за що ніс І. Гуковський – касир «Союзу російських соціал-демократів» [12, спр. 1416, арк. 55]. Такі заходи особливо часто проводилися, наприклад, у Цюріху, де в політехнічному інституті та університеті навчалося багато студентів із Росії [39, спр. 27 зв., 8, с. 170]. У Берні під керівництвом Л. Аксельрода влаштовувалися бали, лотереї, збори на революційні потреби [2, спр. 1142, арк. 5]. 400 рублів на видавництво літератури привіз до Женеві московський соціал-демократ Є. Спонті [27, с. 205]. У лютому 1895 р. 379 франків надійшло в касу групи «Визволення праці» із Нью-Йорку [37, с. 108]. Але, звичайно, це були дуже незначні кошти, які не могли закрити потреби «Союзу». Для порівняння відзначимо, що за нашими підрахунками від соціал-демократів, що проживали у Швейцарії, за 1900–1903 рр. через «Іскру» надійшло більше 11 тисяч франків, а протягом одного 1905 р. більшовицькі групи в Швейцарії зібрали на потреби революції 17100 франків. Але тим не менше слід підкреслити, що створення «Союзу» значною мірою сприяло роботі і в напрямі збору матеріальних засобів на потреби революційного руху.

Отже, підбиваючи підсумок, відзначимо, що дійсно «Союз російських соціал-демократів» було створено вчасно в період початку піднесення нової хвилі революційного руху, а його діяльність сприяла організації соціал-демократичних сил як за кордоном, так і в Росії. Підсумком першого періоду його існування стало визнання «Союзу» закордонним представником РСДРП на I з'їзді цієї партії.

Бібліографічні посилання

1. Алгасов В. От группы «Освобождение труда» к I-му съезду РСДРП / В. Алгасов // Первый съезд РСДРП : сб. статей и материалов. – [Х.], 1923. – С. 9–32.
2. Архів зовнішньої політики Російської імперії (м. Москва). – Ф. Місія в Берні, оп. 843/2.
3. Балабанов М. Очерк истории революционного движения в России / М. Балабанов. – Л., 1929.
4. Бистренко П. П. Група «Визволення праці» і Україна / П. П. Бистренко // Укр. іст. журн. – 1963. – № 5. – С. 128–129.
5. Ведомость дознаниям, производившимся в Жандармских Управлениях по государственному преступлению за время с 1-го Января 1895 по 1-е Января 1896 года. – Б.м., б.г.
6. Владимирский М. Ф. Очерки рабочего и социал-демократического движения в Нижнем Новгороде и Сормове / М. Ф. Владимирский. – М., 1957.
7. Волянюк М. М. Зв'язки російської соціал-демократії з прогресивними діячами Галичини (1894–1904 рр.) / М. М. Волянюк // Укр. іст. журн. – 1963. – № 3. – С. 40–48.
8. Група «Освобождение труда» / отв. ред. Л. Г. Дейч. – М.; Л., 1928. – Сб. 6.
9. Державний архів Російської федерації (м. Москва). – Ф. 63, 1895 р., оп. 15. – Далі: ДАРФ.
10. ДАРФ. – Ф. 63, 1898 р., оп. 18.
11. ДАРФ. – Ф. 102, оп. 1898 р.
12. ДАРФ. – Ф. 533, оп. 1.

13. Доклад по делу о возникших в Петербурге в 1894 и 1895 годах преступных кружках, именующих себя «социал-демократами» // Сборник материалов и статей. – М., 1921. – Вып. 1. – С. 93–178.
14. **Ельницкий А.** Георгий Валентинович Плеханов / А. Ельницкий. – СПб., Б. г.
15. **Жуйков Г. С.** Группа «Освобождение труда» (1883–1903 гг.) : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора ист. наук / Г. С. Жуйков. – Л., 1968.
16. **Жуйков Г. С.** Петербургские марксисты и группа «Освобождение труда» / Г. С. Жуйков. – Л., 1975.
17. Институт соціології РАН. Фонд архівного зберігання. Отчет администрации Союза с ноября 1898 по август 1900 г.
18. **Иовчук М.** Плеханов / М. Иовчук, И. Курбатова. – М., 1977.
19. **Калекина О.** Издание марксистской литературы в России концы XIX века / О. Калекина. – М., 1957.
20. **Канцевич Я.** ППС и революционное движение в России в 1893–1903 гг. / Я. Канцевич // Связи революционеров России и Польши XIX – начала XX века. – М., 1968. – С. 355–371.
21. В. И. Ленин и «Союзы борьбы». – М., 1978.
22. Литературное наследие Г. В. Плеханова / под ред. Р. М. Плехановой. – М., 1937. – Сб. IV.
23. **Лядов М.** «Экономизм» и его причины / М. Лядов // Возникновение социал-демократии в России и ее первые шаги. – [Гомель], 1923. – С. 79–97.
24. **Маркова Р.** Первый съезд РСДРП / Р. Маркова. – М., 1965.
25. **Махновец-Акимов В. П.** К истории второго съезда. Доклад делегации Союза Русских Социал-демократов Второму съезду Российской Социал-демократической Рабочей Партии / В. П. Махновец-Акимов // Минувшие годы. – 1908. – № 7. – С. 292–296.
26. **Меньщиков Л. П.** Русский политический сыск за границей / Л. П. Меньщиков. – Париж, 1914. – Ч. 1.
27. **Мицкевич С. И.** На грани двух эпох. От народничества к марксизму / С. И. Мицкевич. – М., 1937.
28. **Мицкевич С. И.** На заре рабочего движения в Москве / С. И. Мицкевич // На заре рабочего движения в Москве: Воспоминания участников Московского рабочего союза (1893–1895 гг.) – М., 1932. – С. 9–28.
29. **Названов М.** Каким я помню Владимира Ильича (девятиностые годы). / М. Названов // Пролетарская революция. – 1931. – № 2–3. – С. 95–102.
30. **Невский В.** Группа «Освобождение труда» в период 1883–1894 гг. / В. Невский // Историко-революционный сборник. – Л., 1924. – Т. 2. – С. 7–63.
31. **Невский В. И.** От «Земли и Воли» к группе «Освобождение труда» / В. И. Невский. – М., 1930.
32. **Невский В.** Очерки по истории Российской Коммунистической партии / В. Невский. – Пг., 1924. Ч. 1.
33. Обзоры важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях Империи, за 1895 и 1896 гг. по государственным преступлениям. – СПб., 1900.
34. Письмо В. К. Курнатовского И. И. Лузгину / Сост. И. В. Никитин // Исторический архив. – 1958. – № 6. – С. 194–198.
35. **Плеханов Г. В.** Общественно-политическое положение в России (1894–1905) / Г. В. Плеханов / Философско-литературное наследие Плеханова. – М., 1973. – С. 34–38.
36. **Потресов А. Г.** В. Плеханов / А. Потресов // Былое. – 1918. – № 6. – С. 183–192.
37. Работник. – 1896. – № 1, 2.
38. Російський державний архів соціально-політичної історії (м. Москва). – Ф. 70, оп. 5. – Далі: РДАСПІ.
39. РДАСПІ. – Ф. 151, оп. 1.
40. РДАСПІ. – Ф. 167, оп. 1.
41. РДАСПІ. – Ф. 263, оп. 1.
42. РДАСПІ. – Ф. 264, оп. 1.
43. Російська національна бібліотека. Архів будинку Плеханова (м. Петербург). – Ф. 1093, оп. 2403. – Далі: РНБ. АБП.
44. РНБ. АБП. – Ф. 1094, оп. 1.
45. **Чагин Б. А.** Плеханов / Б. А. Чагин., И. Н. Курбатова. – М., 1973.

46. **Чумаченко В. Г.** Страницы жизни и деятельности Г. В. Плеханова / В. Г. Чумаченко // Вопросы истории. – 1968. – № 6. – С. 136–146.
47. **Ярославский Е.** Первый съезд нашей партии / Е. Ярославский. – М.; Л., 1928.

Надійшла до редколегії 29.09.2009.

УДК 940+86.378

О. В. Безносова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ (1903–1917)

Простежено конфесійну політику царського уряду щодо християнських церков (Православної, Євангелічно-лютеранської та Римо-католицької) після революції 1905–1907 рр. та особливості її реалізації. Доведено, що позитивні зміни торкнулися фактично лише статусу Євангелічно-лютеранської та Римо-католицької церков.

Ключові слова: Російська імперія, революція 1905–1907 рр., Православна церква, Євангелічно-лютеранська церква, Римо-католицька церква.

Прослежена конфессиональная политика царского правительства по отношению к христианским церквям (Православной, Евангелическо-лютеранской и Римско-католической) после революции 1905–1907 гг. Показано, что позитивные изменения коснулись фактически только в отношении статуса Евангелическо-лютеранской и Римско-католической церквей.

Ключевые слова: Российская империя, революция 1905–1907 гг., Православная церковь, Евангелическо-лютеранская церковь, Римско-католическая церковь.

The confessional policy of the tsarist government on Christian Churches (Orthodox Church, Evangelical-Lutheran Church and Roman-Catholic Church) after the 1905-1907 revolution was traced. It was demonstrated which the positive changes have taken in the state of Evangelical-Lutheran Church and Roman-Catholic Churches only.

Key words: the Russian empire, the 1905–1907 revolution, Orthodox Church, Evangelical-Lutheran Church, Roman-Catholic Church.

Історичний досвід минулого свідчить, що релігія відіграє важливу роль у житті як окремої людини, так і цілих народів, громадянського суспільства та держави. Отже, розробка виваженої та толерантної політики є неодмінною умовою розбудови гармонійних взаємовідносин між державою та різними релігійними громадами, а знання про помилки та здобутки минулих поколінь в цій сфері допоможуть уникнути можливих труднощів та ускладнень. У цьому сенсі видається цікавим дослідження впливу внутрішньої обстановки в окремій державі (Російській імперії), що була поєднана у своєрідний симбіозний організм з певною церквою (Російською православною церквою – далі РПЦ), на принципи конфесійної політики цієї держави. Насамперед це стосується періоду 1903–1917 рр., упродовж якого її конфесійна політика зазнала значних змін.

Хоча загальні риси конфесійної політики царського уряду в той період вже були окреслені в працях з історії деяких релігій у Російській імперії [6; 7; 8; 16], є ціла низка, котрі ще досі обходять своєю увагою дослідники. Зокрема, дотепер немає окремого дослідження, що було б присвячене вивченню власне конфесійної політики як цілісного явища та одного з важливих напрямів внутрішньої політики Російської імперії. Таким чином, у даній статті буде здійснена спроба ана-